

Висновки. У результаті проведеного дослідження проблеми якості навчання й виховання у педагогічній діяльності А.С. Макаренка можна зробити висновки: досвід педагога у вирішенні проблеми якості навчання й виховання актуальний для сучасної освіти, хоча підходити до них слід із урахуванням сучасних соціальних умов розвитку суспільства; якість освітньої діяльності закладу, полягає в забезпеченні реалізації потреб людини, які відповідають інтересам суспільства й держави.

У статті подано лише окремий аспект проблеми якості навчання й виховання. Перспективним бачиться дослідження діагностики якості освіти відповідно до вимог сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жебровський Б. Якість шкільної освіти: теорія та практика // Директор школи. Україна. – 2005. – № 10. – С. 12 – 14.
2. Зюнкель В. В Зрлінгтоне изучают Макаренко // Сов. педагогика. – 1993. – № 4. – 147 с.
3. Edwards V. A.S. Makarenko. General Education Ideas... Doctorl dissertation. Chicago University. – 1991. – P. 327.
4. Красовицький М. Дві позиції щодо педагогічної спадщини Антона Макаренка // Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 29 – 31.
5. Лисенко П., Убийвовк І. Антон Семенович Макаренко: життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. – К.: Рад. школа, 1978. – 170 с.
6. Макаренко А.С. Твори: В 8 т. – М., 1957.
7. Медынский Е. Антон Семенович Макаренко. – М.: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1949. – 128 с.
8. Нежинский И. А.С. Макаренко и педагогика школы. - К.: Рад. школа, 1976. –262 с.
9. Рябоконт Л. "Педагогічна поема" сьогодні // День. – 2003. – № 45.
10. Хілліг Гьотц "Мазепинець" Ващенко про "яничара" Макаренка: взаємини відомих українських педагогів // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 69 – 75.

УДК 378.017.4

Л.Б. Прокоф'єва

*Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова*

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ А.С. МАКАРЕНКА ЩОДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ПОЗААУДИТОРНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглянуто історичний аспект формування громадянської активності особистості на прикладі вивчення педагогічної спадщини А.С. Макаренка. Визначено педагогічні умови ефективного втілення ідей видатного педагога у процес позааудиторної виховної роботи у вищому навчальному закладі.

The historical aspect of the forming of personality's civil activity based on the example of the study of pedagogical heritage of A.S. Makarenko is investigated by the author. The pedagogical conditions of effective introduction of ideas of Makarenko A.S. in the process of extra-lecture-room educational work in the university are designated.

Постановка проблеми. Досвід розбудови Української держави, закріплений у Конституції України, підтверджує, що наша країна є суверенною, правовою, демократичною державою, яка найвищою цінністю визнає людину. Відродження національної освіти в Україні, культурно-історичних цінностей нашого народу, традицій, звичаїв, глибоке осмислення взаємозв'язків національного і загальнолюдського, відмова від догматичної ідеології минулого спричинили складні зміни у свідомості громадян нашої держави.

Процес виховання громадянської самосвідомості – провідна проблема сучасної педагогічної науки і практики, що потребує всебічного й уважного вивчення. Актуальність її дослідження зумовлена необхідністю створення нової системи громадянського виховання студентської молоді, заснованої на ідеї розвитку самосвідомості особистості в незалежній державі. Провідними настановами у докорінній перебудові системи освіти і виховання є: Конституція України, Закони України “Про громадянство України”, “Про освіту”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI ст.”).

Важливі стратегічні завдання та шляхи реформування національної системи освіти і виховання визначено в Державній національній програмі “Освіта” («Україна XXI ст.»). Головна мета виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування в молоді, незалежно від національної приналежності, особистісних рис громадянина України.

Аналіз історико-філософських джерел свідчить, що теоретико-методологічні основи громадянського виховання беруть початок у давніх античних культурах. Цінності громадянського суспільства склалися під впливом гуманістичних ідей мислителів різних епох: Сократа, Платона, Арістотеля, Франсуа Рабле, Томазо Кампанеллі, Яна Амоса Коменського.

Їх розвиток на національному ґрунті плекали Мелетій Смотрицький, Феофан Прокопович, Іван Вишенський, Григорій Сковорода.

Аналіз фундаментальних історико-теоретичних першоджерел переконливо свідчить про те, що протягом тисячоліть українська національна система освіти і виховання нагромадила цінний матеріал, виробила систему формування громадянина, в якій усі складові перебувають у тісному взаємозв'язку. Свідченням того є низка важливих праць і наукових доробок українських педагогів ХХ ст.: Г. Ващенко, А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича.

Необхідність аналітичного вивчення педагогічної спадщини А.С. Макаренка з проблем громадянського виховання зумовили вибір теми дослідження.

Об'єкт дослідження – позааудиторна виховна робота у вищому навчальному закладі

Предмет дослідження – педагогічні умови формування громадянської активності особистості в педагогічних поглядах А.С. Макаренка.

Мета – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити виховний потенціал педагогічної системи А.С. Макаренка з метою формування і розвитку громадянської активності студентів ВНЗ у процесі позааудиторної виховної роботи.

Завдання дослідження:

- розкрити психолого-педагогічні аспекти формування громадянської активності студентської молоді;
- визначити педагогічні умови ефективного втілення педагогічних ідей А.С. Макаренка у процес позааудиторної виховної роботи з громадянського виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антон Семенович Макаренко (1888 – 1939рр.) залишив багату педагогічну спадщину, написав понад 150 творів (романи, повісті, сценарії, науково-педагогічні статті). Найбільш відомими з них є «Педагогічна поема», «Книга для батьків», «Методика організації виховного процесу», «Прапори на баштах» та ін. Однією з провідних педагогічних ідей великого педагога виступає громадянське виховання підростаючого покоління.

Поняття громадянської активності багатогранне, але визначальними мають стати такі його компоненти, як національна ідея та ціннісні орієнтири особистості. Державу творить нація, натхненна національною ідеєю. Національні ідеї завжди формувалися в боротьбі з іншими націями за свободу, за власну державу. Сьогодні національна ідея постає швидше не як протест, а як творення, самостворення.

А.С. Макаренко приділяв значну увагу розвитку у вихованців громадянських якостей, що простежується навіть у його роздумах про особливості роботи в колективі, які мають значний інтерес і для сучасної організації позааудиторної роботи у вищому навчальному закладі. Так, він зазначає: «Історія громадянської війни засвідчила всьому світові високі зразки героїзму, наполегливості, відданості наших громадян. В їхніх вчинках ми бачимо взірць для поведінки» [4, 335].

Національна самосвідомість є, як відомо, усвідомленням себе частиною національної спільноти й оцінюванням себе як носія національних цінностей, що склалися у процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності. Унаслідок цього такі категорії національної спільноти, як її історія, минуле, сучасне і майбутнє, простір життєдіяльності нації, місце та роль серед інших національних спільнот, внесок нації у розвиток цивілізації, культури, стають для особистості актуальними і посідають одне з провідних місць в її інтересах, суттєво впливаючи на становлення цілей і стратегій життєдіяльності.

Тому однією з найсуттєвіших ознак громадянськості людини є її глибокий і стійкий інтерес до історії нації, минулих подій, сьогодення та майбутнього, оскільки такий інтерес засвідчує усвідомлення своєї причетності до національної спільноти, рідного краю.

Важливими для організації позааудиторної виховної роботи у ВНЗ є переконання А.С. Макаренка у важливості формування громадянської самосвідомості особистості. Так, він вважав, що у країні "вихованню підлягає не тільки дитина, не тільки школяр, а кожен громадянин на кожному кроці. Підлягає вихованню або в спеціально організованих формах, або у формах широкого суспільного впливу. Кожна наша справа,

кожна кампанія, кожний процес у нашій країні завжди супроводжується не тільки спеціальними завданнями, але й завданнями виховання” [3, 76].

А.С. Макаренко приділяв увагу вихованню громадянських якостей особистості у сім'ї. Він наголошував на тому, що у сім'ї зростає майбутній громадянин, майбутній діяч, майбутній борець. Зазначене аргументує важливість усвідомлення батьками власних педагогічних бажань. Педагог застерігає батьків від виховання поганої людини: горе від цього буде не лише їм, але й багатьом людям і всій країні.

Сім'я – невід'ємна складова суспільства. Жодна нація, жодне цивілізоване суспільство не обходилося без сім'ї. Для кожної людини вона є початком усього в житті. Поняття щастя майже кожен з нас пов'язує, насамперед, із сім'єю: щасливий той, хто щасливий у своїй домівці.

Одним із основних завдань суспільства є і буде підготовка молоді до створення у майбутньому щасливої сім'ї. Актуальність цього завдання суттєво зростає в суспільстві, де відбуваються процеси докорінної реорганізації різних соціальних, політичних і економічних структур, які, звичайно ж, призводять до певного нівелювання морально-етичних цінностей, а в результаті – до деформації в системі громадянських цінностей – зростання злочинності, проституції, алкоголізму серед молоді.

Ось чому нині, як ніколи, актуальним стає переконання А.С. Макаренка в тому, що вирішенням майже половини всіх завдань школи є виховання гарної матері, гарного батька, підготовка молоді до майбутнього сімейного життя. Виконання такого завдання неможливе без науково обґрунтованої та методично грамотної організованої підготовки молоді до майбутнього сімейного життя.

У наш час суттєво змінилися не тільки підходи до навчання та виховання, змінилися також ціннісні орієнтири, ускладнені соціально-економічною кризою, але вони стали життєво важливими й необхідними в житті. Зміст цінностей – актуальна ідеологічна проблема, проблема формування світогляду, яка розв'язується одночасно з іншою, не менш потужною для нас – входженням до європейської спільноти, за якій Україна розглядається як частина загальноєвропейського культурного простору з його різноманітністю культур, об'єднаних на засадах демократизму та гуманізму, толерантності, відкритості та цивілізованості.

Реалізація виховної роботи у студентських групах здійснюється через інститут кураторів. У системі вищої освіти України склалася глибока традиція роботи інституту кураторів, які виступають первинними організаторами виховної роботи в академічних групах студентів. Це управлінська ланка, яка взаємодіє з іншими у системі позааудиторної виховної роботи і забезпечує її організацію на рівні студентської академічної групи [6, 337 – 341].

Зміст даної діяльності визначається такими основними документами: законом України „Про освіту”, Державною національною програмою «Освіта». («Україна XXI ст.»), „Концепцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, „Національною доктриною розвитку освіти у XXI ст”.

Метою виховної роботи куратора є створення колективу в групі. Для цього у групі необхідно проводити різноманітні заходи, в організації яких повинні брати участь усі студенти. Основними завданнями в цьому плані можна виділити такі:

- розробка, розвиток і корегування напрямів позанавчальної роботи з розвитку і становлення особистості студента;
- створення банку даних про творчі організаторські здібності студентів та їхній подальший розвиток у процесі виховної роботи;
- активізація виховної роботи щодо залучення студентів до творчого, освітньо-пізнавального, наукового процесу в позанавчальний час;
- прагнення залучити до роботи групи всіх студентів;
- проведення позааудиторних заходів різної тематики.

Кожен викладач справляє чималий вплив на своїх вихованців, він формує їх науковий світогляд забезпечує національне та моральне виховання, цікаво подаючи студентам новий матеріал, прищеплює любов до “своєї” науки. Але сила впливу куратора групи все ж є набагато більшою, а можливості – ширшими.

Насамперед, куратор групи є чуйним та уважним педагогом. Разом з іншими викладачами, що працюють у групі, він забезпечує функціонування педагогічно обґрунтованої системи виховання. У ній органічно поєднуються фронтальні й індивідуальні форми виховання.

Куратор групи – вдумливий психолог, який вивчає особистість кожного студента. Одним із складових елементів його діяльності є системні педагогічно-психологічні спостереження, на основі яких він стимулює розвиток позитивних рис та якостей студента, бореться з негативними тенденціями поведінки, звичками та рисами студента і в цілому формує його особистість.

Куратор – неодмінний організатор студентського колективу. Пошук організаційного ключа у кожній справі притаманне його повсякденній діяльності.

І нарешті, сам куратор – це особистість, яка має бути прикладом для своїх вихованців. Вони вбачають у ньому своєрідний ідеал, гідний наслідування, аналізують кожен його вчинок, оцінюють життєві ситуації його міркою.

Отже, благородство праці педагога найбільш концентровано втілене саме у діяльності куратора. Молодь – безпомилковий “індикатор” його діяльності, вона відчуває її справжню цінність: люблять того, хто віддає їм свою душу і вміє їх розуміти; терплять, але не підтримують байдужого; засуджують і часом конфліктують з тим, хто зверхньо ставиться до них.

Педагогічні погляди А.С. Макаренка щодо формування громадянської активності підростаючого покоління стали основою нашого дослідження, у якому брали участь студенти-магістранти геолого-географічного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Протягом педагогічної практики, яка відбувалася в стінах факультету, студенти працювали кураторами студентських груп на 3 – 4 курсі.

Дослідження мало кілька етапів.

- Під час проведення **педагогічного спостереження**, яке здійснювалося на заняттях, у позааудиторний час, у процесі суспільно корисної праці й **індивідуальних бесід** зі студентами 3 – 4 курсів була визначена тематика кураторських годин з громадянського виховання молоді.
- Під час проведення **анкетування** студенти-магістранти з'ясували моральні уявлення і ставлення студентів до оточуючих людей, вивчили інтереси, нахили, сприйняття громадянського обов'язку в суспільстві.

- **Бесіди з викладачами**, які працюють у студентській групі. У бесідах з викладачами майбутні педагоги дізналися про успішність і поведінку студентів. Питання до викладачів були такими:
  - Як поводить ся студент на ваших заняттях?
  - Чи систематично виконує навчальні завдання?
  - Чи проявляє інтерес до вашої дисципліни?
  - Як ставиться до проблеми обов'язкового відпрацювання після закінчення вищого навчального закладу?
  - Чи проявляє інтерес до позааудиторної роботи (у яких гуртках бере участь)?
  - Як ставиться до доручень?
  - Якою є його громадянська позиція?

Так, у ході аналізу та систематизації інформації щодо найбільш цікавих і актуальних, на погляд студентів 3 – 4 курсів, питань, бесід зі студентами та викладачами, які працюють у студентській групі, нами було зроблено висновок, що громадянська активність сучасної молоді переважним чином зумовлена реформуванням української вищої школи європейського зразка, а також інтересом до героїчної спадщини минулого нашої країни.

У процесі узагальнення та систематизації даних нашого експерименту ми окреслили тематику кураторських годин з громадянського виховання молоді, яку можна поділити на такі групи:

1. Виховання громадянської активності молоді на основі героїчного минулого. До цієї групи відносяться такі заходи: “Голодомор 1932–1933 рр. і національна свідомість українців”; “Козацько-гетьманська держава”; “Видатні гетьмани Української держави”, “Уроки і наслідки Другої світової війни”; “Переяславська рада – історична необхідність чи суб'єктивний підхід”; “Козацькому роду нема переводу” й ін.

2. Проблеми виховання громадянської активності молоді на сучасному етапі: “Проблеми Європейської інтеграції України”; “Актуальні проблеми українського суспільства і перспективи його розвитку в XXI столітті”; „Україна в очікуванні великих змін” (доля конституційної реформи та президентських виборів); “За здоровий спосіб

життя», «Громадянська активність сучасної молоді», «Громадянськість як соціально-педагогічний феномен» тощо.

3. Виховання громадянської активності особистості в родині: «Домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я», «Здоров'я сучасної сім'ї», «Майбутня дружина», «Що означає справжнє почуття кохання», «Дружба і кохання в житті людини», «Про дружбу юнаків і дівчат», «Сучасна сім'я – сучасна країна» й ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, героїчна спадщина наших пращурів періоду Київської Русі, козацтва, нового та новітнього часу, сучасні проблеми суспільства, сімейне виховання, які А.С. Макаренко розглядав як основу для формування громадянської активності особистості на сучасному етапі, є вельми актуальними, оскільки громадянське виховання виступає основою духовного розвитку особистості, складовою частиною соціального світогляду і поведінки сучасної молоді.

Нині у нашому суспільстві руйнуються старі стереотипи, змінюється ставлення до багатьох подій минулого, але є події, які не можуть бути девальвовані. Це такі, як козацтво України, Велика Вітчизняна війна, голодомор (1932–1933 рр.), афганська війна, Чорнобильська катастрофа.

Ураховуючи вищезазначене, і з метою вдосконалення виховного процесу у вищому навчальному закладі на всіх рівнях – від студентського самоврядування до ректора – необхідно: наукове обґрунтування системи управління виховним процесом у новій моделі вищої освіти; розробка організаційно-функціональної структури управління вихованням студентів щодо формування громадянської активності; забезпечення системно-цільового підходу до планування виховної роботи у ВНЗ; організаційно-педагогічне забезпечення необхідних умов для діяльності студентських центрів творчості, творчих об'єднань, суспільно-художніх, спортивних клубів і секцій; педагогічно доцільна організація життя студентського колективу і високий рівень самоврядування.

Саме дотримання таких умов спрямоване на формування громадянина, починаючи від приходу людини до вищого навчального закладу і до розквіту її громадянських якостей, що найбільш продуктивно

завершується становленням її активної громадянської позиції в суспільстві, спеціаліста найвищої кваліфікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киричук О. Розвиток і самореалізація особистості в умовах освітнього закладу // Рідна школа. – 2000. – № 5. – С. 28 – 30.
2. Концепція національного виховання дітей та молоді України. – К., 1997.
3. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М.: Просвещение, 1988. – 308 с.
4. Макаренко А.С. Сочинения: В 7 т. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1958. – Т. 4.
5. Місевра І. Проблеми ментальності та національної самосвідомості: спроби дослідження витоків. – Одеса, 1998. – С. 34 – 50.
6. Педагогіка вищої школи. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2002. – 342 с.

УДК 37.018.1 (09)+371.4

М.Ю. Рисіна, В.І. Сенчуріна

*Сумський державний
педагогічний університет*

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКА

У статті розглядаються теоретичні основи виховання дітей із неповних сімей у педагогічній спадщині А.С. Макаренка, оскільки неповна сім'я – актуальне соціальне явище сучасності та й спостерігається постійне збільшення кількості дітей, які проживають в умовах неповної сім'ї.

The article considers theoretical basis for one-parent familie children education in context of pedagogical heritage from A.S. Makarenko, as one-parent family is a vital social challenge of nowadays. The number of children, who rais in one-parent families, is constantly growing.

Постановка проблеми. Неповна сім'я як один із типів нуклеарної сім'ї – актуальне соціальне явище сучасності. Постійно збільшується кількість неповнолітніх дітей, які проживають в умовах неповної сім'ї, підвищується ймовірність їх антиправової поведінки. Це обумовлює об'єктивну потребу вивчення специфіки впливу цього типу сім'ї на становлення і розвиток особистості дитини. Світовий досвід виховання дітей показує, що кількість представників цієї специфічної категорії сімей збільшується саме в періоди, найбільш сприятливі для утворення неповних сімей (після світових, громадянських воєн, зростання кризових явищ у суспільстві й у сімейних стосунках тощо).